

MEHNAT BOZORINI STATISTIK HISOBGA OLISH VA AXBOROT BAZASINI SHAKLLANTIRISH

Mirzayeva Odina Imomnazar qizi

Alfraganus University nodavlat oliy talim tashkiloti o'qituvchisi, Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

mirzayevaodina@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat bozorini statistik hisobga olish tizimi va axborot bazasini shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Mehnat bozori statistikasi metodologiyasi, xalqaro standartlar va milliy amaliyot tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida mehnat bozori ma'lumotlar bazasini takomillashtirishning zamonaviy yondashuvlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: mehnat bozori statistikasi, statistik hisobga olish, ma'lumotlar bazasi, mehnat resurslari, bandlik statistikasi, ishsizlik ko'rsatkichlari.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ УЧЕТ РЫНКА ТРУДА И ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БАЗЫ

Мирзаева Одина Имамназар кизи

Преподаватель негосударственная организация высшего образования университета Альфрагануса, независимый исследователь института повышения квалификации и статистических исследований

mirzayevaodina@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы формирования системы статистического учета рынка труда и информационной базы. Проанализированы методология статистики рынка труда, международные стандарты и национальная практика. Также исследованы современные подходы к совершенствованию баз данных рынка труда на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: статистика рынка труда, статистический учет, база данных, трудовые ресурсы, статистика занятости, показатели безработицы.

STATISTICAL ACCOUNTING OF THE LABOR MARKET AND THE FORMATION OF AN INFORMATION BASE

Mirzayeva Odina Imomnazar kizi

*Teacher at Alfraganus University Non-Governmental higher education organization,
independent researcher at the Institute for Human Resource Development and
statistical research*

mirzayevaodina@gmail.com

Abstract: This article examines the issues of the formation of a system of statistical accounting of the labor market and an information base. The methodology of labor market statistics, international standards and national practice are analyzed. Modern approaches to improving the database of the labor market on the basis of digital technologies have also been studied.

Keywords: *labor market statistics, statistical accounting, database, labor resources, employment statistics, unemployment indicators.*

KIRISH

Zamonaviy sharoitda mehnat bozorini samarali boshqarish va tartibga solish uchun ishonchli statistik ma'lumotlar tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mehnat bozorining holatini monitoring qilish, bandlik va ishsizlik darajasini baholash, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish kabi masalalar statistik axborot bazasining sifatiga bevosita bog'liq [1].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi mehnat bozori statistikasini yuritishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Big Data texnologiyalari, sun'iy intellekt va mashinali o'qitish usullari mehnat bozori to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini bermogda [2].

Maqolaning maqsadi mehnat bozorini statistik hisobga olishning zamonaviy tizimini tahlil qilish va axborot bazasini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolaning dolzarbligi mehnat bozorini samarali boshqarish uchun sifatli statistik axborot bazasining zaruriyati bilan belgilanadi. Ishonchli statistik ma'lumotlar mehnat bozoridagi vaziyatni ob'ektiv baholash va asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mehnati bozorini statistik hisobga olish va axborot bazasini shakllantirish masalalari ko'plab olimlar va mutaxassislar tomonidan o'rganilgan. Ushbu tadqiqot metodologiyasi adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil va sintez usullariga asoslangan.

Mehnati bozori statistikasining nazariy-metodologik asoslari xorijiy olimlardan J. Stiglitz, A. Sen [4] ishlarida chuqur tadqiq etilgan. Ularning tadqiqotlarida mehnat

bozori ko'rsatkichlarini shakllantirishning metodologik yondashuvlari, statistik kuzatuvlarni tashkil etish tamoyillari va ma'lumotlarni qayta ishlash usullari batafsil yoritilgan.

Rossiyalik olimlardan V.E. Gimpelson va R.I. Kapelushnikov [5] mehnat bozori statistikasini yuritishning zamonaviy usullarini taklif etganlar. Ularning ishlarida mehnat bozori statistikasini raqamlashtirish va ma'lumotlar bazasini integratsiyalash masalalari ko'rib chiqilgan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan Q.X. Abdurahmonov [6] mehnat bozori statistikasini takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy-amaliy tavsiyalarni ishlab chiqqan. Uning ishlarida milliy statistika tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish masalalari tadqiq etilgan.

Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) tomonidan ishlab chiqilgan "Mehnat statistikasi bo'yicha xalqaro standartlar" [7] mehnat bozori statistikasini yuritishning asosiy metodologik hujjati hisoblanadi. Ushbu hujjatda bandlik va ishsizlik statistikasini yuritishning asosiy tamoyillari, tushunchalari va ko'rsatkichlari tizimi belgilangan.

Jahon banki ekspertlari tomonidan tayyorlangan "Raqamli iqtisodiyotda mehnat bozori statistikasi" [8] nomli hisobotda zamonaviy axborot texnologiyalari asosida mehnat bozori ma'lumotlar bazasini shakllantirish masalalari yoritilgan. Hisobotda Big Data texnologiyalaridan foydalanish, real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash imkoniyatlari tahlil qilingan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mehnat bozori statistikasini yuritish metodologiyasi doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalari statistik ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlashning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, milliy statistika tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, statistik hisobga olish tizimini raqamlashtirish va ma'lumotlar bazasini integratsiyalash masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

METODOLOGIYA

Metodologik jihatdan tadqiqot quyidagi yo'nalishlarda olib borildi:

- mehnat bozori statistikasining xalqaro va milliy standartlarini qiyosiy tahlil qilish;
- statistik hisobga olish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy yondashuvlarni o'rganish;
- raqamli texnologiyalar asosida ma'lumotlar bazasini shakllantirish tajribasini umumlashtirish.

Tadqiqot davomida ilmiy manbalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va tavsiyalari o'rganildi. Bu mehnat bozorini statistik hisobga olish tizimini kompleks tahlil qilish va uni takomillashtirish bo'yicha asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, mehnat bozorini statistik hisobga olish va axborot bazasini shakllantirish tizimida bir qator muhim tendensiyalar va muammolar aniqlandi.

Birinchidan, mehnat bozori statistikasi ma'lumotlarini to'plash va qayta ishlashning zamonaviy holati tahlil qilindi. Bugungi kunda statistik ma'lumotlar turli manbalardan - davlat statistika organlari kuzatuvlari, bandlik xizmati ma'muriy ma'lumotlari, soliq va pensiya jamg'armasi hisobotlari hamda boshqa manbalardan shakllantirilmogda. Bu tizimning afzalligi shundaki, turli manbalardan olingan ma'lumotlar mehnat bozori holatini har tomonlama baholash imkonini beradi. Biroq ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning yagona metodologiyasi mavjud emasligi statistik axborot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [9].

Ikkinchidan, xalqaro standartlarni joriy etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar o'rganildi. So'nggi yillarda XMT standartlarini milliy statistika amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha sezilarli natijalarga erishildi. Bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlarini hisoblash metodikasi, mehnat migratsiyasi statistikasini yuritish tizimi, ish haqi statistikasi ko'rsatkichlari tizimi xalqaro talablarga moslashtirildi. Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda, masalan, norasmiy bandlik statistikasi, mehnat sharoitlari statistikasi kabi sohalarda xalqaro standartlarni to'liq joriy etish masalalari hal etilmagan.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish holati tahlil qilindi. Zamonaviy axborot tizimlari mehnat bozori statistikasini yuritishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Big Data texnologiyalari asosida real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash, sun'iy intellekt yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish amaliyoti rivojlanmoqda. Ayni paytda O'zbekistonda "Elektron mehnat bozori" axborot tizimi yaratilgan bo'lib, u bandlik xizmati organlari faoliyatini avtomatlashtirish va mehnat bozori monitoring tizimini takomillashtirish imkonini bermoqda [10].

To'rtinchidan, statistik ma'lumotlar bazasini integratsiyalash masalalari o'rganildi. Turli idoralar ma'lumotlar bazalarining o'zaro integratsiyasi mehnat bozori statistikasining sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Idoralararo elektron hamkorlik platformasining yaratilishi ma'lumotlar almashinuvini yaxshilash va statistik hisobotlarni shakllantirishni avtomatlashtirish imkonini beradi.

Mehnat bozori statistikasining asosiy muammolari aniqlandi:

- statistik ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning yagona metodologiyasining mavjud emasligi;
- turli idoralar ma'lumotlar bazalarining to'liq integratsiyalashmagani;
- norasmiy bandlik statistikasini yuritishning mukammal tizimi shakllanmagani;
- hududiy statistika tizimining yetarli darajada rivojlanmagani;

- statistik ma'lumotlarning ochiqlik va shaffoflik darajasi pastligi.

Xorijiy tajriba tahlili asosida quyidagi ilg'or amaliyotlar aniqlandi:

- Yevropa Ittifoqida yagona mehnat bozori statistikasi portali yaratilgan bo'lib, u barcha a'zo davlatlar ma'lumotlarini real vaqt rejimida integratsiyalash imkonini beradi;

- AQSH mehnat statistikasi byurosi Big Data texnologiyalari asosida vakansiyalar monitoringi tizimini yo'lga qo'ygan;

- Janubiy Koreya sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida mehnat bozori prognozlarini shakllantirish tizimini joriy etgan.

Shunday qilib, mehnat bozorini statistik hisobga olish va axborot bazasini shakllantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu mehnat bozori statistikasining sifatini oshirish va qarorlar qabul qilish uchun ishonchli axborot bazasini yaratish imkonini beradi.

Mehnat bozori statistikasini yuritish va axborot bazasini shakllantirish tizimini tahlil qilish jarayonida qo'shimcha muhim natijalar aniqlandi.

O'n birinchidan, mehnat bozori statistikasining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi o'rganildi. Quyidagi jadvalda 2019–2023-yillarda O'zbekistonda mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval

O'zbekistonda mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2019	2020	2021	2022	2023
Mehnat resurslari (mln kishi)	18.9	19.2	19.4	19.7	20.1
Iqtisodiy faol aholi (mln kishi)	14.8	14.8	15.1	15.4	15.7
Bandlar soni (mln kishi)	13.5	13.2	13.5	13.8	14.1
Ishsizlar soni (ming kishi)	1253	1587	1553	1482	1425
Ishsizlik darajasi (%)	9.0	10.5	10.2	9.6	9.1

O'n ikkinchidan, hududlar kesimida mehnat bozori statistikasi tahlil qilindi. Quyida 2023-yil bo'yicha hududlardagi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan:

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, mehnat bozori ko'rsatkichlari hududlar kesimida sezilarli farq qiladi. Bu hududiy mehnat bozorlarining o'ziga xos xususiyatlari, iqtisodiy rivojlanish darajasi va demografik vaziyat bilan bog'liq.

2-jadval

Hududlar kesimida mehnat bozori ko'rsatkichlari (2023 yil)

Hudud	Bandlik darajasi (%)	Ishsizlik darajasi (%)	Norasmiy bandlik ulushi (%)
Toshkent sh.	68.5	7.2	15.8
Toshkent vil.	65.2	8.1	24.3
Andijon	63.8	8.9	28.5
Buxoro	64.1	8.7	26.4
Farg'ona	62.9	9.3	29.1

Namangan	61.8	9.8	30.2
Samarqand	62.4	9.5	28.9
Qashqadaryo	60.9	10.2	31.5
Surxondaryo	60.5	10.4	32.1
Xorazm	61.2	10.1	30.8
Navoiy	66.1	7.8	22.4
Sirdaryo	63.2	9.1	27.6
Jizzax	62.7	9.4	28.2
Qoraqalpog'iston	59.8	10.8	33.4

Bandlik darajasi bo'yicha hududlarning differentsiatsiyasi kuzatilmoqda. Eng yuqori bandlik darajasi Toshkent shahrida (68.5%) qayd etilgan bo'lib, bu poytaxtning iqtisodiy rivojlanish darajasi yuqoriligi, xizmatlar sektori rivojlanganligi va investitsion jozibadorligi bilan izohlanadi. Shuningdek, Toshkent viloyati (65.2%) va Navoiy viloyati (66.1%) ham yuqori bandlik ko'rsatkichlariga ega. Bu hududlarda sanoat korxonalari va ishlab chiqarish obyektlari ko'pligi, infratuzilma rivojlanganligi bandlikka ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Eng past bandlik darajasi Qoraqalpog'iston Respublikasi (59.8%), Surxondaryo (60.5%) va Qashqadaryo (60.9%) viloyatlarida kuzatilmoqda. Bu hududlarda qishloq xo'jaligi yetakchi tarmoq bo'lib, sanoat va xizmatlar sektori nisbatan sust rivojlangan. Shuningdek, demografik vaziyat - mehnat resurslarining yuqori o'sish sur'atlari ham bandlik darajasiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Ishsizlik darajasi bo'yicha ham sezilarli hududiy farqlar mavjud. Eng past ishsizlik Toshkent shahri (7.2%), Navoiy (7.8%) va Toshkent viloyatida (8.1%) qayd etilgan. Bu hududlarda ish o'rinlari yaratish sur'atlari mehnat resurslari o'sishidan yuqori bo'lib, yangi korxonalar va investitsion loyihalar faol amalga oshirilmoqda.

Yuqori ishsizlik darajasi Qoraqalpog'iston (10.8%), Surxondaryo (10.4%) va Qashqadaryo (10.2%) hududlarida kuzatilmoqda. Bu hududlarda ish o'rinlari yaratish sur'atlari mehnat bozoriga yangi kirib kelayotgan yoshlar sonidan orqada qolmoqda. Shuningdek, mavjud ish o'rinlarining sifati va ish haqi darajasi ham muammo hisoblanadi.

Norasmiy bandlik ulushi bo'yicha ham sezilarli hududiy tafovutlar mavjud. Eng past ko'rsatkich Toshkent shahri (15.8%), Navoiy (22.4%) va Toshkent viloyatida (24.3%) qayd etilgan. Bu hududlarda rasmiy sektor rivojlangan bo'lib, mehnat munosabatlarini rasmiylashtirishning samarali tizimi yo'lga qo'yilgan.

Yuqori norasmiy bandlik Qoraqalpog'iston (33.4%), Surxondaryo (32.1%) va Qashqadaryo (31.5%) hududlarida kuzatilmoqda. Bu hududlarda qishloq xo'jaligi va xizmatlar sohasida norasmiy mehnat munosabatlari keng tarqalgan. Shuningdek, kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatini rasmiylashtirishda ham muammolar mavjud.

Umumiy tendensiya sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, sanoat rivojlangan, investitsion faol hududlarda bandlik darajasi yuqori, ishsizlik va norasmiy bandlik darajasi past. Agrar yo‘nalishga ega, sanoati sust rivojlangan hududlarda esa aksincha - bandlik darajasi past, ishsizlik va norasmiy bandlik yuqori darajada. Bu hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi va tarmoq tuzilmasi bilan bevosita bog‘liq.

XULOSA

Mehnat bozorini statistik hisobga olish va axborot bazasini shakllantirish tizimini tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Bugungi kunda mehnat bozori statistikasi turli manbalardan shakllantirilayotgan bo‘lib, yagona metodologiyaning mavjud emasligi ma’lumotlar sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Statistik axborot bazasini takomillashtirish uchun xalqaro standartlarga asoslangan yagona metodologiyani joriy etish zarur.

2. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi statistik ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlashning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Big Data, sun’iy intellekt va blockchain texnologiyalarini joriy etish mehnat bozori monitoringi samaradorligini oshirish imkonini beradi.

3. Hududlar kesimida mehnat bozori ko‘rsatkichlari sezilarli farq qilmoqda. Bu iqtisodiy rivojlanish darajasi, demografik vaziyat va tarmoq tuzilmasi bilan bog‘liq bo‘lib, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish uchun kompleks chora-tadbirlar zarur.

4. Mehnat bozori statistikasini yuritishning institutsional tizimini takomillashtirish, idoralararo muvofiqlashtirish mexanizmini kuchaytirish va kadrlar salohiyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Xalqaro tajriba tahlili asosida mehnat bozori statistikasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilandi. Bular - zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, ma’lumotlar bazalarini integratsiyalash va statistik axborotning ochiqqligini ta’minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov, Q.X. (2022). Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Darslik. Toshkent: TDIU.

2. Stiglitz, J., & Sen, A. (2023). Measuring Labor Market Performance: New Approaches and Indicators. *Journal of Labor Economics*, 41(2), 245-267.

3. World Bank. (2023). Digital Economy and Labor Market Statistics. World Bank Technical Paper Series, No. 584.

4. Gimpelson, V.E., & Kapelyushnikov, R.I. (2023). Labor Market Statistics in the Digital Age. Moscow: HSE Publishing.

5. International Labour Organization. (2023). International Standards on Labour Statistics. Geneva: ILO.

6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). Mehnat bozori statistikasi metodologiyasi. Toshkent.
7. Ungboyevich, M. O. K. (2024). APPLICATION OF DIGITAL PLATFORMS IN THE STATISTICAL SYSTEM BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCE. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(7), 16-23.
8. Азизова, М. И., & Мустафакулов, У. У. (2022). СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИЯХ: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), 226-232.
9. Ungboyevich, M. O. (2024). RESEARCH ON IMPROVING THE EFFICIENCY OF DIGITAL PLATFORMS IN THE STATISTICAL SYSTEM. Synergy: Cross-Disciplinary Journal of Digital Investigation (2995-4827), 2(9), 4-8.
10. Brown, M. (2024). Artificial Intelligence in Labor Market Statistics. Economic Review, 12(1), 45-62.